

dergipark.org.tr/tr/pub/alinterisosbil

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

| e-ISSN 2602-229X |

<https://prensip.gen.tr>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

RESEARCH ARTICLE

Kazananı Olmayan Zincir: Tarımda Gelir-Erişim İkilemi, Sosyal Eşitsizlik ve Adil Politikalar
The Winless Chain: Income-Access Dilemma, Social Inequality, and Fair Agricultural Policies

Murat DEMİR

Manisa Celâl Bayar Üniversitesi, Sarıgöl Meslek Yüksekokulu, Manisa, Türkiye

Geliş Tarihi/Received Date: 25.07.2025

Kabul Tarihi/Accepted Date: 31.10.2025

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye tarım sisteminde çiftçi refahı ile kentli tüketicinin gıdaya erişimi arasında giderek derinleşen yapısal çelişkiyi, “gelir-erişim ikilemi” kavramsal çerçevesi içinde incelemektedir. Artan üretim maliyetlerine rağmen çiftçilerin ekonomik sürdürülebilirlikten uzaklaşması; buna karşılık, tüketicilerin temel gıda ürünlerine erişimde zorlanması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve yönetsimsel bir kırılganlığa işaret etmektedir. Çalışma, gıda fiyatlarındaki artışların yalnızca makroekonomik enflasyonla değil, aynı zamanda tedarik zincirindeki aracı yapılar ve yapısal eşitsizliklerle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Gıda egemenliği, adil ticaret, kırsal kalkınma ve sosyal sürdürülebilirlik kuramları ışığında yürütülen bu betimsel analizde; Fransa, Hollanda ve İtalya gibi ülkelerde uygulanan kooperatif temelli üretim ve doğrudan satış modelleri incelenmiş, bu uygulamaların Türkiye bağlamındaki karşılıkları değerlendirilmiştir. Bulgular, üretim maliyetlerinin doğrudan desteklenmesi, aracı zincirinin kısaltılması ve dijital tarım platformlarının yaygınlaştırılması durumunda hem üretici gelirinin artırılabileceğini hem de gıdaya erişimin daha adil ve sürdürülebilir biçimde sağlanabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, ekonomik verimlilik ile sosyal adalet arasında sağlıklı bir denge kurulabilmesi; ancak üretici ve tüketicuyu aynı sistem içinde buluşturan, bütüncül, katılımcı ve çok katmanlı politika yaklaşımlarıyla mümkün olabilir.

Anahtar Kelimeler: Gelir-Erişim İkilemi, Tarım Politikası, Gıda Fiyatları, Kooperatif Modelleri, Sosyal Adalet.

ABSTRACT

This study examines the deepening structural contradiction between farmer welfare and urban consumer access to food within Turkey’s agricultural system, framed through the concept of the “income-access dilemma.” Despite rising production costs, farmers remain unable to achieve economic sustainability. Meanwhile, low-income urban consumers struggle to afford basic food items—indicating not only an economic imbalance but also growing social and governance vulnerabilities. The study argues that food price inflation in Turkey is driven not only by macroeconomic inflation but also by structural distortions and inefficiencies within the intermediary-heavy supply chain. Drawing on theoretical frameworks such as food sovereignty, fair trade, rural development, and social sustainability, this descriptive analysis explores cooperative-based and direct-sale agricultural models implemented in countries like France, the Netherlands, and Italy, evaluating their relevance and applicability within the Turkish context. The findings suggest that direct subsidies targeting production costs, shortening intermediary chains, and expanding digital agriculture platforms can simultaneously enhance producer incomes and promote more equitable consumer access to food. Ultimately, establishing a fair and sustainable balance between economic efficiency and social justice requires integrated, participatory, and multilayered policy approaches that bring producers and consumers together within a unified system. Agricultural policy must therefore be redefined not only as a productivity issue but also as an ethical and social imperative to ensure food security and rural-urban cohesion.

Keywords: Income-Access Dilemma, Agricultural Policy, Food Prices, Cooperative Models, Social Justice.

Please cite this paper as follows/Atıf için:

Demir, M. (2025). Kazananı olmayan zincir: Tarımda gelir-erişim ikilemi, sosyal eşitsizlik ve adil politikalar. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 249-265. <https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.1750201>

GİRİŞ

Tarım sektörü, yalnızca birincil üretim faaliyetlerini kapsamakla kalmayıp, aynı zamanda ekonomik istikrar, toplumsal refah ve ulusal gıda güvenliği açısından stratejik bir öneme sahiptir (FAO, 2023). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretimin sürdürülebilirliği, yalnızca kırsal ekonominin değil; kentlerdeki yaşam maliyetinin, gelir dağılımının ve sosyal dayanışmanın da temel belirleyicisi hâline gelmiştir.

Son yıllarda küresel düzeyde yaşanan yapısal dönüşümler- iklim değişikliği, pandemi sonrası tedarik zinciri kırılmaları, jeopolitik krizler ve tarımsal girdi fiyatlarındaki istikrarsız artış- hem küçük üreticilerin direncini zayıflatmakta hem de gıda fiyatları üzerinde baskı oluşturmaktadır (OECD/FAO, 2024).

Türkiye özelinde bu tablo daha da derinleşen bir kırılmalık üretmektedir. Çiftçilerin üretim maliyetleri (gübre, mazot, tohum, sulama, işçilik) son üç yılda neredeyse iki katına çıkarken, ürünlerini maliyetin üzerinde satmakta güçlük çektikleri gözlemlenmektedir (TÜİK, 2024a; Ziraat Odaları Birliği, 2023). Bu durum yalnızca kırsalda gelir kaybına yol açmamakta; aynı zamanda tarımdan çekilme, genç nüfusun sektörden uzaklaşması ve kırsal göç gibi ikincil sosyal etkiler doğurmaktadır. Buna paralel olarak, kentli tüketiciler- özellikle düşük gelir grupları- gıda enflasyonu karşısında en temel ürünlere erişmekte zorlanmakta; alt gelir grupları çoğu zaman bu ürünlerin en düşük kaliteli versiyonlarını satın almak zorunda kalmakta, bu da beslenme kalitesi açısından yapısal bir eşitsizlik yaratmaktadır (FAO, 2023; TEPAV, 2023; TÜİK, 2023). Dolayısıyla, çiftçinin ekonomik sürdürülebilirliği ile tüketicinin makul fiyattan gıdaya erişimi arasındaki ikilem giderek derinleşmektedir.

Bu ikili kriz, tarım ekonomisinde çözümü kolay olmayan yapısal bir çelişkiye işaret etmektedir: “Çiftçi emeğinin karşılığını almalı, ancak tüketici de temel gıdaya erişebilmelidir.” Ne var ki, bu iki hedefin aynı anda gerçekleştirilmesi çoğu zaman mümkün olmamakta; biri lehine alınan kararlar, diğer grubu dezavantajlı konuma düşürebilmektedir.

Bu çalışmanın çıkış noktası da söz konusu yapısal ikilemden doğmaktadır: Üretim sürecinde çiftçinin ekonomik sürdürülebilirliği sağlandığında, bu durum ürün fiyatlarına nasıl yansır? Ve bu fiyat artışı, dar gelirli tüketicinin gıdaya erişimini tehdit eder mi?

Çalışma, Türkiye tarım sistemi bağlamında üretici refahı ile tüketici alım gücü arasındaki yapısal dengesizliği analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, çiftçilerin artan maliyetlere rağmen yeterli gelir elde edememesi ile tüketicilerin gıda fiyatlarındaki hızlı artış nedeniyle satın alma gücünü kaybetmesi birlikte değerlendirilmiş; sistem düzeyinde sürdürülebilir bir denge arayışı merkeze alınmıştır.

Araştırmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmiştir:

“Çiftçinin emeğinin ekonomik karşılığını bulması ile tüketicinin makul fiyattan gıdaya erişmesi arasında sürdürülebilir bir denge kurulabilir mi?”

Bu soruya yanıt ararken, çalışma; aracı zincirlerinin azaltılması ve üretici kooperatiflerinin güçlendirilmesi yoluyla hem üretici kazancının artırılacağı hem de tüketiciye ulaşan nihai fiyatların dengeye oturtulacağı yönünde bir hipotez ortaya koymaktadır. Ayrıca, devlet desteklerinin yalnızca ürün bazlı değil, doğrudan üretim

girdilerine yönelik sübvansiyonlar şeklinde yapılandırılmasının, fiyatları artırmadan çiftçi refahına katkı sağlayabileceği ileri sürülmektedir.

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

Tarımsal üretimde yaşanan gelir adaletsizlikleri, yalnızca ekonomik rasyonaliteyle açıklanamayacak kadar çok katmanlıdır. Bu çalışmada, gıda sistemlerindeki yapısal eşitsizlikleri ve üretici-tüketici arasındaki kırılmalılığı anlamlandırmak amacıyla dört temel kuramsal çerçeve birlikte ele alınmıştır: gıda egemenliği, adil ticaret, kırsal kalkınma ve sosyal sürdürülebilirlik.

İlk olarak, gıda egemenliği yaklaşımı yalnızca gıdaya erişim hakkını değil; gıdanın nasıl, kim tarafından ve hangi koşullarda üretileceği konusundaki demokratik katılımı da içerir. Patel (2009)'e göre gıda egemenliği, gıdayı yalnızca bir meta değil, toplumsal adalet ve öz-yeterlilik meselesi olarak konumlandırır. Bu kuram, üreticilerin pazar koşullarına mahkûm edilmeden örgütlenmesini, küçük çiftçilerin korunmasını ve tüketicilerin sağlıklı gıdaya ulaşmasını bir bütün olarak ele alır. Türkiye’de üretici örgütlerinin zayıflığı ve çiftçilerin fiyat belirleme süreçlerine katılamaması, bu eksene önemli bir uygulama alanı sunmaktadır.

İkinci olarak, adil ticaret kuramı, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki küçük üreticilerin piyasa karşısındaki yapısal zayıflıklarını gidermeye yönelik etik temelli bir ekonomi modelidir (Nicholls & Opal, 2022). Üreticiye maliyetin altında satış yaptırmayan fiyat sistemleri, doğrudan satış modelleri ve kooperatif örgütlenmesiyle ilişkilendirilen bu yaklaşım, Türkiye’deki baskın aracı sistemleri ve düşük üretici gelirleri bağlamında özel önem taşır. Bu durum, adil ticaret ilkelerinin uygulanabilirliğini tartışmaya açmaktadır (Kapusuz, 2015; TEPAV, 2023).

Üçüncü olarak, kırsal kalkınma yaklaşımı yalnızca üretim artışına odaklanmaz; kırsalda istihdamı, sosyal hizmetlere erişimi, gelir çeşitliliğini ve kırdan kente göçün önlenmesini de içeren çok boyutlu hedefleri kapsar (Ellis & Biggs, 2001). Türkiye’de kırsal yoksulluğun yalnızca ekonomik değil, sosyal ve yönetişimsel nedenlerle de derinleşmesi, bu kuramsal çerçeveyi özellikle açıklayıcı kılmaktadır.

Son olarak, sosyal sürdürülebilirlik perspektifi, üretim süreçlerinin uzun vadeli çevresel ve toplumsal etkilerini dikkate alarak; tarımda yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bütünlüğün korunmasına odaklanır (Pretty, 2008). Bu bağlamda, üretici ve tüketici haklarının aynı anda korunabilmesi yalnızca piyasa dengeleriyle değil, sosyal politikalar ve kolektif dayanışma mekanizmalarıyla mümkündür.

Çalışma aynı zamanda FAO (2023) Türkiye Raporu, TÜİK (2024b) ve Ziraat Odaları Birliği (2023) gibi kurumların güncel raporlarından beslenmekte, böylece teorik çerçeve ile somut uygulama örnekleri arasında analitik bir köprü kurulmaktadır. Bu bütünsel kuramsal zemin, çalışmanın temel amacını- yalnızca üretici ya da tüketici merkezli değil, her iki aktörün de ekonomik ve sosyal haklarını önceleyen bütüncül bir yaklaşımla “ekonomik verimlilik ile toplumsal adalet arasında denge kurulup kurulamayacağını” sorgulamak- desteklemekte ve politika önerilerinin şekillenmesine yön vermektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Tarımsal üretimde çiftçi refahı ile tüketicinin gıdaya erişimi arasındaki denge, özellikle son on yılda artan gıda enflasyonu ve kırılgan tedarik zincirleri nedeniyle yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Bu ikilem, tarım ekonomisi literatüründe hem üretim hem de tüketim taraflı sosyal adalet perspektifinden ele alınmakta; bu doğrultuda devlet müdahaleleri, piyasa regülasyonları, kooperatifçilik modelleri ve doğrudan satış sistemleri öne çıkan başlıklar arasında yer almaktadır (Ellis & Biggs, 2001; OECD/FAO, 2024). Geleneksel yaklaşıma göre çiftçi gelirlerinin sürdürülebilirliği çoğunlukla girdi sübvansiyonları, taban fiyat uygulamaları ve alım garantileri gibi devlet müdahale araçlarıyla sağlanırken; tüketici lehine geliştirilen fiyat istikrarı politikaları ise sosyal yardımlar, gıda sübvansiyonları ve tavan fiyat düzenlemeleri ile ilişkilendirilmiştir (FAO, 2023; Pretty, 2008). Ancak bu iki politika hattı çoğu zaman birbirini dışlayacak biçimde işlemekte; çiftçiye verilen destek fiyatların artmasına, tüketiciye yönelik denetim ise üretici gelirlerinin düşmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle güncel literatür, üretici ve tüketici çıkarlarını dengeleyecek yeni yapıların önemini vurgulamaktadır (HLPE, 2020).

Son yıllarda, özellikle Küresel Güney literatüründe “gıda egemenliği” ve “adil ticaret” kavramları daha sık gündeme gelmiştir. Patel (2009), gıda egemenliğini hem üreticinin hem de tüketicinin gıda politikalarında aktif özne hâline gelmesini sağlayan katılımcı bir hak çerçevesi olarak tanımlamakta; çiftçinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik olarak da güçlendirilmesini savunmaktadır. Benzer şekilde Nicholls ve Opal (2022), adil ticareti küçük üreticilerin küresel piyasalarda ayakta kalabilmeleri için yalnızca etik değil, aynı zamanda yapısal bir zorunluluk olarak değerlendirmektedir. Türkiye literatüründe ise öne çıkan sorun başlıkları arasında girdi maliyetlerinin istikrarsızlığı, aracılık yapılarının karmaşıklığı, örgütlü üretimin zayıflığı ve kooperatiflerin sınırlı kapasitesi yer almaktadır (TEPAV, 2023; Ziraat Odaları Birliği, 2023). Başaran ve Erdoğan (2021), Türkiye’de gıda tedarik zincirinin her halkasında üreticinin aleyhine işleyen bir kâr maksimizasyonu mantığının hâkim olduğunu; bunun hem gelir kaybına hem de tüketiciye yansıyan yüksek fiyatlara yol açtığını ortaya koymuştur. Bu yapısal sorun, ürünün nihai fiyatı ile üreticiye ödenen fiyat arasındaki makasın sürekli açılmasıyla somutlaşmakta ve literatürde “çiftçi-tüketici fiyat farkı” başlığı altında incelenmektedir. Çakmak (2022), bu farkın yüksek enflasyon dönemlerinde rekor seviyelere ulaştığını ve zincirdeki aracılık kademelerinin maliyetten çok rantıyeye odaklandığını vurgularken; Kapusuz (2015) da gelenekselleşmiş aracı sistemlerinin özellikle küçük üreticiyi piyasa karşısında tek başına bırakarak adil olmayan fiyatlandırma uygulamalarına kapı açtığını belirtmektedir. Bu bulgular, Bayır (2018)’in ortaya koyduğu örgütlenme eksikliği ve Ziraat Odaları Birliği (2023)’nin işaret ettiği girdi maliyeti istikrarsızlığı ile birleştiğinde, Türkiye’deki mevcut tarımsal yapının adil ticaret ilkelerine olan ihtiyacını güçlendirmektedir.

Uluslararası uygulamalarda ise Avrupa’daki bazı ülkelerde doğrudan satış sistemleri ve tüketici kooperatifleri başarılı örnekler olarak gösterilmektedir. Altieri vd. (2015), agroekoloji temelli üretim yapan çiftçilerin doğrudan pazarlara entegre olduğu sistemlerin hem üretici gelirini artırdığını hem de tüketiciye daha makul fiyatla ürün sağladığını göstermiştir. Bu yapılar, aracı sayısının azaltılması, dijital satış platformlarının geliştirilmesi ve tüketici bilincinin artırılması yoluyla daha adil bir dağıtım mekanizması sunmaktadır. Türkiye’de ise Tarım Kredi Kooperatifleri ve bazı

büyükşehir belediyelerinin doğrudan satış mağazaları bu modele yaklaşmakla birlikte, yaygınlık ve sürdürülebilirlik açısından henüz yeterli değildir (TÜİK, 2024b). Literatür genelinde, tarım politikalarının yalnızca üretim odaklı değil; aynı zamanda gelir dağılımı, sosyal eşitlik ve tüketici refahı ekseninde yeniden yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktadır. HLPE (2020), tarımsal üretimin sürdürülebilirliğinin doğrudan kentte yaşayan dar gelirli kesimlerin gıda güvenliğiyle ilişkili olduğunu belirtmekte; bu nedenle kırsal kalkınma politikalarının kentli tüketiciyi dışlamadan yeniden düşünülmesini önermektedir. Bu çerçevede gıda adaleti kavramı, yalnızca ürün bolluğunu değil; aynı zamanda bu ürünlerin erişilebilirliğini, fiyat dengesini ve sosyal kapsayıcılığını da içeren bütüncül bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Friedmann & McMichael, 1989; Sen, 1981).

YÖNTEM

Bu çalışma, niteliksel betimsel analiz yöntemi temelinde yapılandırılmıştır. Tarımsal üretimde çiftçi gelir düzeyi ile tüketicinin gıdaya erişimi arasındaki ilişkiyi çok boyutlu olarak incelemeyi amaçlayan araştırma, herhangi bir nicel veri üretmeyi değil; mevcut ikincil kaynakları analitik bir çerçevede değerlendirerek yapısal sorunlara ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, özellikle sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan yorumlayıcı betimleme tekniğine dayalıdır ve olayları doğrudan gözlemlemek yerine metinler ve belgeler üzerinden anlam üretmeyi amaçlar (Yıldırım & Şimşek, 2021).

Yöntemsel Yaklaşım

Araştırma, betimsel analiz çerçevesinde, Türkiye’de son yıllarda gözlemlenen tarımsal üretim maliyetleri, çiftçi gelirleri, tüketici fiyatlarındaki değişimler ve bu değişimlerin üretici-tüketici ilişkilerine etkilerini anlamaya odaklanmıştır. Bu kapsamda, içerik analizi ve karşılaştırmalı politika incelemesi gibi nitel araştırma tekniklerinden faydalanılmıştır.

İçerik analizi; kurumsal raporlar, akademik makaleler, politika belgeleri ve medya kaynakları gibi çeşitli dokümanlar üzerinden yürütülmüş; bu metinler kodlanarak temel temalar (örneğin “gelir dağılımı”, “aracılık zinciri”, “kooperatif başarısı”) çıkarılmıştır (Krippendorff, 2018).

Karşılaştırmalı analiz kapsamında, Türkiye’deki mevcut yapılar, Avrupa’da yaygın olarak uygulanan kooperatif temelli tarım modelleriyle karşılaştırılmıştır. Bu modellerin ortak özellikleri arasında üreticinin pazarlık gücünün artırılması, araçların azaltılması ve tüketiciye daha doğrudan erişim sağlanması yer almaktadır. Türkiye bağlamında bu yaklaşımların uygulanabilirliği, kurumsal kapasite ve sosyal örgütlenme düzeyi açısından değerlendirilmiştir.

Karşılaştırmalı ülke örnekleri olarak Fransa, Hollanda ve İtalya’nın seçilmesinin nedeni; bu ülkelerin hem Avrupa Birliği tarım politikalarına entegre yapıları hem de küçük ve orta ölçekli üreticilerin kooperatifler aracılığıyla desteklendiği başarılı uygulamalarıdır. Ayrıca bu ülkelerdeki tarımsal üretim yapısı, Türkiye’ye benzer şekilde aile işletmelerinin yaygın olduğu ve kırsal-kent geçişkenliğinin belirgin olduğu bir modele sahiptir.

- Fransa, çiftçilerin maliyetin altına satış yapmasını engelleyen "adil fiyat yasası" ile üretici lehine yasal çerçeve sunmaktadır.

- Hollanda, dijital tarım platformlarının yaygınlığı ve üretici-tüketici etkileşimini doğrudanlaştıran altyapısıyla dikkat çekmektedir.

- İtalya ise organik ve yerel üretimi destekleyen kısa gıda zinciri modeli ile öne çıkmaktadır.

Bu yönleriyle söz konusu ülkeler, hem yapısal hem de yönetsimsel düzeyde Türkiye ile “sınırlı benzerlik” taşıyan, aynı zamanda “karşılaştırılabilir politika deneyimleri” sunan örnekler olarak tercih edilmiştir.

Veri Kaynakları ve Kullanımı

Araştırmanın verileri tamamen ikincil veri kaynakları üzerinden toplanmıştır. Bu kapsamda kullanılan veri grupları şunlardır:

- Kuramsal akademik literatür: Gıda egemenliği, adil ticaret, kırsal kalkınma ve sosyal sürdürülebilirlik kuramlarına ilişkin temel çalışmalar (Ellis & Biggs, 2001; Friedmann & McMichael, 1989; Nicholls & Opal, 2022; Patel, 2009; Pretty, 2008)

- Güncel araştırma makaleleri: Türkiye özelinde üretici örgütlenmesi, gıda fiyatları ve kooperatif sistemine ilişkin hakemli yayınlar

- Ulusal veri setleri: TÜİK’in Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi (Tarım-ÜFE), Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) ve Hanehalkı Gelir Araştırması verileri (2022-2024)

- Uluslararası kuruluş raporları: FAO (2023), HLPE (2020, 2023), OECD/FAO (2024) gibi kurumların yayınladığı gıda sistemi analizleri

- Politika raporları: Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) gibi kuruluşların güncel politika raporları

- Karşılaştırmalı ülke belgeleri: Fransa, Hollanda ve İtalya’da uygulanan tarım politikalarına ilişkin yasal belgeler ve uygulama örnekleri

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın temel sınırlılığı, ampirik saha verilerine dayanmaması ve yalnızca ikincil kaynaklardan elde edilen verilere dayanmasıdır. Bu durum, araştırmanın genelleyici sonuçlar sunma kapasitesini sınırlamaktadır. Ancak, çalışmanın amacı belirli bir örneklem üzerinden istatistiksel çıkarımlar yapmak değil; tarımsal üretim ile tüketim arasındaki kırılmalı yapısal ilişkiyi çok boyutlu bir perspektifle yorumlamak ve bu yorumdan hareketle uygulanabilir politika önerileri geliştirmektir.

Ayrıca, çalışmada kullanılan kaynakların güvenilirliği, güncelliği ve çeşitliliği; elde edilen analizlerin geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmaların, bu çerçeveyi sahadan elde edilecek nitel görüşmeler ya da vaka analizleri ile derinleştirilmesi önerilmektedir.

BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Türkiye’de Tarımsal Üretim Maliyetleri ve Çiftçi Gelirleri

TÜİK’in 2024 verilerine göre, tarım ürünleri üretici fiyat endeksi (Tarım-ÜFE) son bir yılda %65 oranında artarken; aynı dönemde tüketici fiyat endeksi (TÜFE) kapsamında yer alan gıda ve alkolsüz içecekler grubu %77,5 artış göstermiştir (TÜİK, 2024a). Bu durum, tüketici fiyatlarının üretici fiyatlarının oldukça üzerinde seyrettiğini göstermektedir. Ancak bu fark, çiftçinin kazancına doğrudan yansımamakta; aksine, aracılardan ve perakende zincirlerinin kar marjlarının arttığına işaret etmektedir (Başaran & Erdoğan, 2021).

Girdi maliyetlerinde ise gübre, mazot, tohum ve tarımsal ilaç gibi temel girdilerde %80’in üzerinde artışlar yaşanmıştır (Ziraat Odaları Birliği, 2023). Bu artışlar, çiftçilerin ürünlerini maliyetin altında satmak zorunda kalmasına neden olmakta ve kırsal yoksulluğu derinleştirmektedir. Türkiye Ziraat Odaları Birliği’nin verilerine göre, birçok küçük üretici tarımdan çekilmekte ya da sadece aile tüketimi için üretim yapmaktadır. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2023)’nin "Tarımda Stratejik Yol Haritası" raporu da bu eğilimi doğrulamakta ve sürdürülebilir üretim için girdi maliyetlerinin doğrudan sübvansiyonlarla dengelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aynı şekilde TEPAV (2023), küçük üreticilerin pazara erişimindeki yapısal kırılganlıkların giderilmesi için destekleme politikalarının yalnızca ürün bazlı değil; bölgeye ve ölçeğe göre farklılaştırılması gerektiğini ifade etmektedir.

Pretty (2008)’nin kırsal sürdürülebilirlik modeli bağlamında, çiftçi refahı yalnızca gelir düzeyiyle açıklanamaz; örgütlü yapılar içinde yer alma, karar süreçlerine katılım ve üretim sürecinde güvenceli bir gelecek beklentisi gibi unsurlar da bu refahın temel bileşenleridir. Ancak Türkiye’de üreticilerin büyük bölümü parçalı arazi yapısı, düşük pazarlık gücü ve kırılgan pazar mekanizmaları nedeniyle sistemik bir dezavantaj içindedir. Bu da çiftçileri yalnızca ekonomik değil, yapısal olarak da kırılgan hale getirmektedir.

Gıda Enflasyonu ve Tüketici Alım Gücü Üzerindeki Etkiler

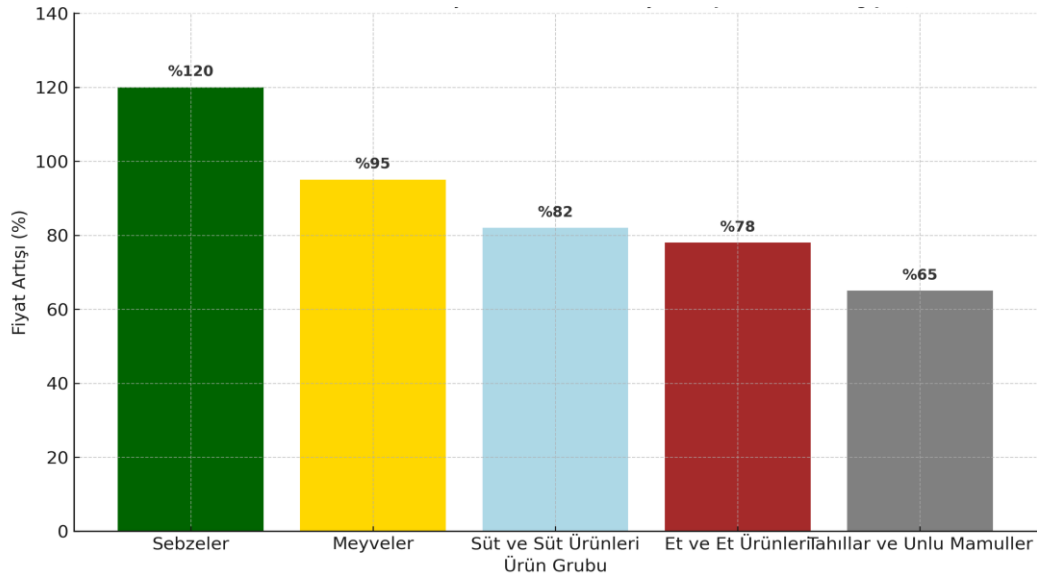
Yüksek üretim maliyetleri ve tedarik zincirindeki verimsizlikler, tüketici fiyatlarına doğrudan yansımaktadır. 2023-2024 döneminde Türkiye’de en fazla fiyat artışı yaşanan ürün grupları sebzeler, meyveler ile süt ve süt ürünleri olmuştur (TÜİK, 2024b). Bu ürünlerin büyük çoğunluğu küçük ölçekli aile işletmeleri tarafından üretilmekte; aracılık sistemi nedeniyle fiyatlar tüketiciye ulaşana kadar üç ila dört katına çıkmaktadır. Bu durum, hem üretici gelirini baskılamakta hem de tüketiciye yansıyan fiyatları artırarak çift yönlü bir mağduriyet yaratmaktadır. Nitekim Öztürk ve Yılmaz (2023), tarım politikalarındaki yapısal eksikliklerin gıda fiyatlarını kontrol etmede yetersiz kaldığını ve bunun da tüketici enflasyonunu kalıcılaştırdığını belirtmektedir.

Gelir düzeyine göre gıda harcamalarının dağılımına bakıldığında, düşük gelirli hanelerde gıdaya ayrılan pay %35’i aşarken; bu oran yüksek gelir gruplarında %15’in altına düşmektedir (TÜİK, 2023). Bu çarpıcı eşitsizlik, kentsel yoksulluğun yeniden üretildiği ve gıda güvenliğinin özellikle kırılgan gruplar için tehdit altında olduğu bir tabloyu gözler önüne sermektedir.

Bu eşitsizlik yalnızca tüketici açısından değil; aynı zamanda üretici gelirlerinin bölgesel dağılımındaki adaletsizlikle de ilişkilidir. Şahin (2015), Türkiye’de tarım politikalarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretici gelirlerini artırmakta yetersiz kaldığını; bunun da kırsal yoksulluğun kalıcılılaşmasına ve bölgesel gıda erişiminde dengesizliklerin artmasına yol açtığını vurgulamaktadır.

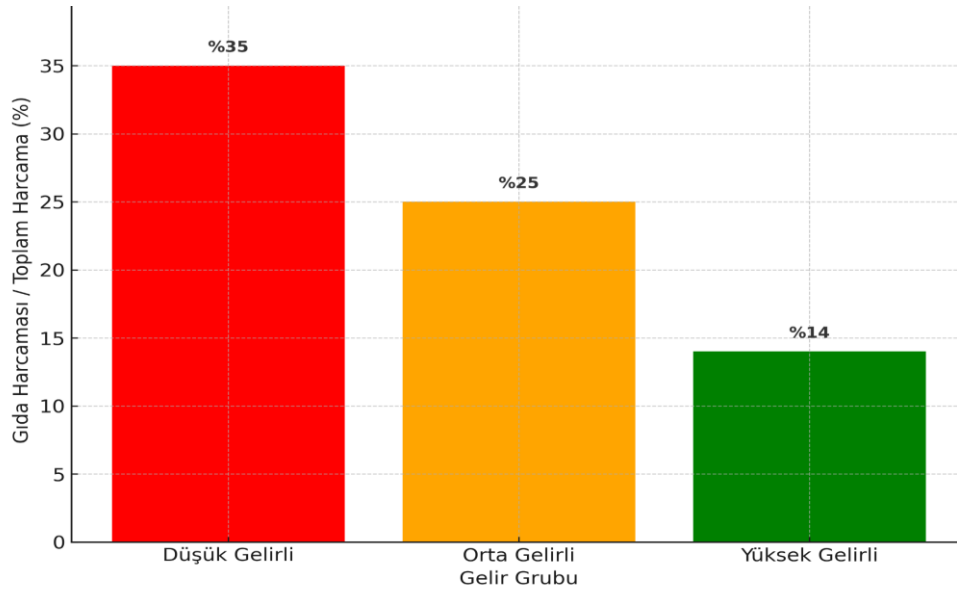
Sen (1981)’in “haklara dayalı yoksulluk” yaklaşımına göre, gıdaya erişim yalnızca arzla ilgili değil; bireylerin gelir düzeyi, piyasa işleyişi, sosyal koruma sistemlerine ve mülkiyet ilişkilerine erişimiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu yaklaşıma göre bir toplumda gıda bol miktarda bulunabilir; ancak birey yeterli gelire veya sosyal destek mekanizmalarına sahip değilse, o gıdaya fiilen erişemez. Türkiye’de bu durum, özellikle kent yoksulları açısından yalnızca bir “yoksulluk” değil; aynı zamanda yapısal bir dışlanma biçimi olarak kendini göstermektedir.

Sonuç olarak, gıda enflasyonu sadece ekonomik bir sorun değildir. Aynı zamanda sosyal adalet, hak temelli erişim ve eşitlik ilkeleri açısından da ciddi bir sınamadır. 2023-2024 dönemindeki yüksek gıda fiyatları, dar gelirli kesimler için ekonomik etkilerin ötesinde toplumsal bir krize dönüşmüştür.

Şekil 1. 2023-2024 döneminde Türkiye’de gıda ürünleri fiyat artışları (yıllık % değişim). Yazar tarafından TÜİK (2024b) verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Şekil 1, gıda fiyatlarındaki artışın ne denli yüksek olduğunu ortaya koyarken, söz konusu artışın hane halkı üzerindeki etkisinin gelir gruplarına göre belirgin biçimde farklılaştığını göstermektedir. Özellikle düşük gelirli haneler, gıda fiyatlarındaki artıştan orantısız şekilde etkilenmekte; bu durum, gıda harcamalarının toplam harcama içindeki payını ciddi ölçüde artırmaktadır. Aşağıda yer alan Şekil 2, Türkiye’de hane gelir düzeylerine göre gıdaya ayrılan harcama oranlarının karşılaştırmalı dağılımını sunmaktadır.

Şekil 2. Gelir düzeyine göre hanelerde gıda harcamalarının toplam harcamaya oranı (%). Yazar tarafından TÜİK (2023) verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

Aracı Sistemi ve Tedarik Zincirindeki Sorunlar

Türkiye’de gıda ürünlerinin tedarik zinciri genellikle çiftçi → komisyoncu → hal → toptancı → perakendeci → tüketici şeklinde işlemektedir. Zincirin her aşamasında eklenen kâr marjları, ürün fiyatlarının tüketiciye ulaşana kadar katlanarak artmasına neden olmaktadır. Bu yapı, hem üreticinin emeğinin karşılığını alamamasına, hem de tüketicinin temel gıdaya fahiş fiyatlarla erişmesine yol açarak çift yönlü bir mağduriyet üretmektedir (TEPAV, 2023).

Bu durum yalnızca ekonomik açıdan değil, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirlik bakımından da ciddi bir kırılma alanı yaratmaktadır. Özellikle küçük ölçekli üreticiler, pazarlama ağlarına doğrudan erişemedikleri için düşük fiyatlara mahkûm olurken; tüketiciler ise zincirdeki her bir aracının maliyetini üstlenmek zorunda kalmaktadır. Tarımsal üretim ile tüketim arasındaki bu yapısal kopukluk, piyasa mekanizmalarının adalet üretme kapasitesini sınırlandırmaktadır.

Geleneksel tedarik zincirine alternatif olarak, doğrudan satış modelleri, üretici-tüketici kooperatifleri ve ortak fiyatlandırma mekanizmaları gibi yapılar ön plana çıkmaktadır. Adil ticaret ilkeleri doğrultusunda geliştirilen bu modeller, üretici ile tüketici arasındaki mesafeyi azaltarak her iki taraf için de fayda sağlamaktadır (Nicholls & Opal, 2022). Üreticiler daha yüksek gelir elde ederken; tüketiciler ise daha uygun fiyatla nitelikli gıdaya erişebilmektedir.

Ancak Türkiye’de bu tür yapılar hâlen sınırlı ve parçalı düzeydedir. Tarım Kredi Kooperatifleri ve belediyelere bağlı satış noktaları gibi girişimlere rağmen, birçok kooperatif; dijital pazarlama, lojistik yönetimi ve mali sürdürülebilirlik gibi alanlarda ciddi zorluklar yaşamaktadır. Bu zayıflıklar, hem üreticilerin örgütlü yapılar içinde hareket edememesi hem de kooperatifçilik kültürünün kurumsal olarak yeterince gelişmemesi ile ilişkilidir (Kılıç, 2022). Ayrıca, kamu desteği de çoğu zaman süreklilikten uzak bir karakter arz etmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Sonuç olarak, Türkiye’de tedarik zinciri reformu yalnızca aracılığı azaltmakla değil, aynı zamanda üreticilerin kolektif gücünü artıracak yapısal ve kurumsal dönüşümleri desteklemekle mümkün olacaktır. Kooperatiflerin güçlendirilmesi, gıda tedarikinde hem ekonomik verimliliği hem de sosyal adaleti sağlayacak temel stratejik araçlardan biridir. TÜBA (2024)’nın değerlendirmesine göre, Türkiye’de kooperatiflerin sürdürülebilir bir üretici gücüne dönüşebilmesi için; yönetim kalitesi, şeffaflık, pazarlama kapasitesi ve genç kuşakların kooperatifçilik sistemine katılımı gibi alanlarda kapsamlı bir reform gerekmektedir. Bu çerçevede, kooperatif temelli doğrudan satış ağlarının desteklenmesi yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı güçlendirecek önemli bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de gıda ürünlerinin tedarik zinciri genellikle “çiftçi → komisyoncu → hal/toptancı → perakendeci → tüketici” şeklinde işlemektedir. Zincirin her aşamasında eklenen kâr marjları, ürün fiyatlarının tüketiciye ulaşana kadar katlanarak artmasına neden olmaktadır. Bu yapı, üreticinin emeğinin karşılığını alamamasına ve tüketicinin temel gıdaya fahiş fiyatlarla erişmesine yol açmaktadır. Aşağıda, geleneksel tedarik zincirinin yapısal akışı şematik olarak sunulmuştur (Bkz. Şekil 3).

Şekil 3. Türkiye’de geleneksel gıda tedarik zinciri yapısı. Yazar tarafından TEPAV (2023), TÜİK (2024b), Ziraat Odaları Birliği (2023) raporları temel alınarak oluşturulmuştur.

Karşılaştırmalı Örnekler: Fransa, Hollanda ve İtalya

Friedmann ve McMichael (1989)’in geliştirdiği gıda rejimi teorisi, tarım politikalarını yalnızca üretim ve tüketim ilişkileri üzerinden değil, aynı zamanda ulus-devletin gıda üzerindeki egemenliği ile küresel kapitalist sistemle etkileşimi çerçevesinde değerlendirir. Bu bağlamda, Avrupa ülkelerinde izlenen küçük üreticiyi koruyucu politikalar yalnızca iç pazarın düzenlenmesini değil, aynı zamanda ulusal gıda egemenliğinin stratejik bir parçası olarak konumlandırılmaktadır.

Türkiye’de ise küresel neoliberal piyasa yapısına entegrasyon sürecinde tarım politikaları daha çok “serbest piyasa mantığı” doğrultusunda şekillendirilmiş; bu durum küçük üreticilerin desteklenmesinde ciddi yönetim açıklarına, kurumsal dağınıklığa ve süreklilik sorununa yol açmıştır. Sonuç olarak, Türkiye’nin tarım politikası çoğu zaman üreticiyi değil, aracı mekanizmaları koruyan bir çerçevede işlemektedir.

Fransa; Fransa’da, tarım kooperatifleri aracılığıyla doğrudan satış uygulamaları yaygınlaştırılmış; devlet, küçük üreticilere yönelik alım garantileri sunmuştur. Ayrıca “adil fiyat yasası” (Loi Egalim) ile üreticilerin asgari gelir düzeyinin altına ürün satmalarının önüne geçilmiştir (OECD/FAO, 2024).

Avrupa’daki gıda tedarik zincirleri, Türkiye’deki geleneksel aracılık sisteminden farklı olarak daha kısa ve şeffaf bir yapıya sahiptir. Üretici kooperatifleri ve doğrudan satış kanalları, çiftçilerin pazarlık gücünü artırarak tüketiciye ulaşan fiyatlarda istikrar sağlamaktadır (FAO, 2023; OECD/FAO, 2024). Özellikle Fransa, Hollanda ve İtalya’da uygulanan bu modeller, hem aracılardan azaltılması hem de üretici-tüketici arasındaki güvene dayalı ilişkinin güçlendirilmesi açısından dikkat çekicidir. Altieri vd. (2015), agroekoloji temelli kısa zincir uygulamalarının hem üretici gelirini artırdığını hem de tüketicilere daha makul fiyatlarla erişim imkânı sunduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle Avrupa’daki deneyimler, küçük üreticilerin piyasa karşısında korunması ve tüketicilerin gıdaya daha adil koşullarda erişimi için yol gösterici bir zemin sunmaktadır

Hollanda; Hollanda’da, dijital tarım platformları sayesinde çiftçiler doğrudan tüketiciyle buluşmakta; böylece hem daha fazla kazanç sağlamak hem de tüketiciler daha uygun fiyata gıdaya erişebilmektedir (FAO, 2023). Tarımsal üretim kooperatiflerinin sayısı ve pazarlama gücü oldukça yüksektir.

İtalya; İtalya’da, yerel üreticilerin desteklenmesi amacıyla “kısa gıda zinciri” modeli teşvik edilmiş; devlet sübvansiyonlarıyla organik ve geleneksel üretim desteklenerek kırsal kalkınma güçlendirilmiştir (Altieri vd., 2015).

Bu bağlamda, Fransa, Hollanda ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinde uygulanan küçük üreticiyi destekleyici tarım politikalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Türkiye için olası politika önerilerine ışık tutması açısından önemlidir. Aşağıdaki tabloda, söz konusu ülkelerde uygulanan temel destek mekanizmaları özetlenmektedir.

Tablo 1. Fransa, Hollanda ve İtalya’da küçük üreticilere yönelik destekleyici politikalar.

Ülke	Politika / Uygulama Başlığı	Açıklama
Fransa	-Adil Fiyat Yasası (Loi Egalim)	-Üreticinin maliyetinin altına satış yapması yasaktır.
	-Kooperatif Yoluyla Doğrudan Satış	-Devlet alım garantisi sunmaktadır. -Küçük çiftçiler, ürünlerini aracı olmadan doğrudan pazarlama imkânına sahiptir.
Hollanda	-Dijital Tarım Platformları	-Üreticiler, dijital kanallarla doğrudan tüketiciye ulaşmakta; aracı sayısı azalmaktadır.
	-Güçlü Kooperatif Yapısı	-Kooperatiflerin pazarlama ve fiyat belirleme gücü oldukça yüksektir.
İtalya	-Kısa Gıda Zinciri Modeli	-Tüketiciye yakın üretim teşvik edilmekte; organik ve geleneksel üretim devletçe desteklenmektedir.
	-Kırsal Kalkınma Desteği	-Yerel üreticilere kırsal kalkınma kapsamında sübvansiyon ve teşviklerle üretim ve gelir artışı sağlanmaktadır.

Değerlendirme

Veriler göstermektedir ki, tarımsal üretim maliyetlerinin kontrol altına alınmaması ve tedarik zincirinin yeniden yapılandırılmaması durumunda, çiftçi kazandığında tüketicinin kaybedeceği; tüketici kazandığında ise çiftçinin zarar göreceği yapısal bir denge sorunu sürecektir. Bu ikili kriz hâli yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda yönetişimsel ve toplumsal bir çöküş riski de taşımaktadır.

Bu nedenle:

- Üretim sürecinde araçların azaltılması,
- Kooperatif sistemlerinin yaygınlaştırılması,
- Devletin özellikle girdi maliyetlerine yönelik doğrudan sübvansiyonlar sunması,
- Dijital tarım satış platformlarının desteklenerek üretici ile tüketici arasında doğrudan temasın artırılması,

Çiftçi ile tüketici arasında daha adil, esnek ve sürdürülebilir bir ilişkinin kurulmasında temel dayanaklar olarak öne çıkmaktadır.

Adil ticaret ve gıda egemenliği kuramlarının ortaya koyduğu gibi, gıda sistemi yalnızca fiyat rekabetiyle değil; etik değerler, toplumsal dayanışma ve kamusal sorumluluk ilkeleriyle de inşa edilmelidir. Tarım ekonomisinin merkezinde yalnızca üretim değil, aynı zamanda hakkaniyetli paylaşım ve katılım da yer almalıdır.

Çiftçinin emeğinin karşılığını alabildiği; tüketicinin ise gıdaya hem fiziksel hem de ekonomik olarak erişebildiği bir yapı, yalnızca makroekonomik istikrarın değil, aynı zamanda sosyal adaletin ve gıda hakkının da bir gereğidir. Aksi durumda, mevcut yapısal çelişkiler içinde tarım sistemleri kendini tüketen bir döngüye mahkûm olacak; üretici kırsaldan çekilecek, tüketici ise kentte yoksulluğun derinleşen yüzüyle baş başa kalacaktır. Bu noktada, toplumsal alım gücü farklılıkları, günümüzde alt sınıf-üst sınıf ayrımını ciddi biçimde artırmakta; gıda temelli eşitsizlik, toplumsal sınıf farkı bağlamında bireyleri ayırıcı ve ayrıştırıcı bir işlev görmektedir

Bu kırılan denge ancak eş zamanlı ve bütüncül bir üretim-tüketim politikası reformu ile onarılabilir.

TARTIŞMA: TARIMSAL ÜRETİMDE YAPISAL ÇELİŞKİLER VE SOSYAL ADALET ARAYIŞI

Bu çalışmada ortaya konan bulgular, Türkiye tarım ekonomisinde üretici ile tüketici arasında giderek derinleşen yapısal bir uçuruma işaret etmektedir. Bu uçurum yalnızca fiyat politikalarından değil; aynı zamanda üretimden pazarlamaya uzanan sürecin bütüncül bir biçimde planlanamamasından kaynaklanmaktadır.

Gıda Egemenliği ve Üretici Hakları Bağlamında Çiftçi Refahı

Patel (2009)'in “gıda egemenliği” kavramı, yalnızca gıdanın varlığını değil; gıdanın üretim koşullarına dair söz hakkını da içerir. Ancak Türkiye’de küçük ölçekli çiftçiler, yüksek girdi maliyetleri, dağınık kooperatif yapıları ve zayıf pazarlık güçleri nedeniyle üretim sürecinin belirleyici aktörleri olmaktan uzaktır. Pretty (2008)’nin sosyal sürdürülebilirlik yaklaşımına göre, kırsal üreticilerin yalnızca ekonomik değil; aynı

zamanda örgütsel ve sosyal güvenceye dayalı haklara da sahip olması gerekmektedir. Oysa bulgular, çiftçilerin sistematik bir yoksulluk döngüsüne mahkûm edildiğini ve bu durumun kırsal kalkınma hedefleriyle çeliştiğini göstermektedir.

Tüketici Erişimi ve Yapısal Dışlanma

Sen (1981)'in "hak temelli yoksulluk" yaklaşımı çerçevesinde, temel ihtiyaçlara erişim yalnızca arzla değil; bireylerin gelir düzeyi, piyasa yapısı ve sosyal koruma sistemlerine erişimiyle mümkündür. Gıda fiyatlarının gelir grupları arasında yarattığı dramatik fark, Türkiye’de gıda güvenliğinin yalnızca arzla çözülemeyeceğini; erişimsel adaletin merkeze alınması gerektiğini göstermektedir. Bu durum, kent yoksulluğunun gıda temelli biçimlerde yeniden üretildiğine işaret etmektedir.

Aracılık Sistemleri ve Dağıtımda Etik Kriz

Nicholls ve Opal (2022)’in adil ticaret kuramına göre, üretici ile tüketici arasındaki zincirin uzunluğu yalnızca ekonomik maliyet değil; aynı zamanda etik bir adaletsizlik de doğurur. Türkiye'deki geleneksel dağıtım sistemi, bu açıdan hem üreticiyi hem de tüketiciyi mağdur eden bir “kazanani olmayan model” üretmektedir. TEPAV (2023) ve Ziraat Odaları Birliği (2023) verileri, çiftçinin pazarda belirleyici değil; edilgen bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle doğrudan satış sistemleri, hem ekonomik hem de sosyal fayda üretme potansiyeline sahiptir.

Karşılaştırmalı Politikalar ve Türkiye’nin Yönetişim Açığı

Friedmann ve McMichael (1989)’in gıda rejimi teorisi, tarım politikalarını küresel kapitalist sistemin ulusal egemenlik üzerindeki etkileriyle birlikte değerlendirir. Bu bağlamda Fransa, Hollanda ve İtalya gibi ülkeler, tarımda kooperatifleşmeyi güçlendirerek üreticiyi sistemin öznesi haline getirmiştir. Türkiye’de ise tarım politikaları, kamusal yönetim kapasitesinin zayıflığı ve politikaların süreksizliği nedeniyle daha çok piyasa aktörlerini koruyan bir yapıda işlemektedir. Bu durum, gıda egemenliği açısından ciddi bir bağımlılık yaratmakta ve yerel üreticinin korunmasını zorlaştırmaktadır.

Sonuç olarak, hem üreticinin emeğini koruyan hem de tüketicinin temel gıdaya erişimini garanti altına alan bir yapı; yalnızca ekonomik verimlilik değil, aynı zamanda toplumsal adalet, gıda hakkı ve kırsal-kentsel bütünleşme bakımından da sürdürülebilir bir gelecek için zorunludur.

POLİTİKA ÖNERİLERİ: GELİR-ERİŞİM İKİLEMİNİ AŞMAK İÇİN ÇOK KATMANLI MÜDAHALE ÇERÇEVESİ

Türkiye’de tarım sisteminin, hem çiftçi refahını gözeten hem de kentli tüketicinin temel gıdaya erişimini güvence altına alan bir yapıya kavuşabilmesi için eşzamanlı ekonomik, kurumsal ve sosyal müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda, kısa, orta ve uzun vadede uygulanabilecek politika önerileri; maliyet desteği, örgütlenme ve piyasaya müdahale olmak üzere üç tematik eksen altında sınıflandırılmıştır:

Kısa Vadeli Müdahaleler (1-2 Yıl İçinde Hayata Geçirilebilecek Adımlar)

Girdi tabanlı destekleme modeline geçilmeli

Tarım destekleri, ürün bazlı değil; gübre, mazot, tohum gibi temel girdilere doğrudan sübvansiyon temelli verilmelidir. Bu sayede üretici gelir artışı sağlanırken, tüketiciye yönelik fiyat baskısı azaltılabilir (OECD/FAO, 2024; Ziraat Odaları Birliği, 2023).

Tarladan sofraya fiyat şeffaflığı sağlanmalı

Her ürün için üretimden markete kadar olan süreci ve fiyat katmanlarını gösteren dijital bir “Gıda Şeffaflık Haritası” oluşturularak hem üretici hem tüketici bilinçlendirilmelidir (TEPAV, 2023).

Dar gelirli gruplara gıda erişim desteği sunulmalı

Belediyeler aracılığıyla, sağlıklı gıdaya erişimi güvence altına alacak gıda kuponları veya sosyal yardım kartları yaygınlaştırılmalıdır (HLPE, 2020).

Orta Vadeli Stratejiler (3-5 Yıl İçinde İnşa Edilecek Kurumsal Yapılar)

Kooperatiflerin kurumsal kapasitesi güçlendirilmeli

Kooperatifçilik yasası güncellenmeli; üretici örgütlerine pazarlama, lojistik ve e-ticaret gibi alanlarda teknik destek ve finansman sağlanmalıdır (Nicholls & Opal, 2022).

Dijital üretici-tüketici platformları kurulmalı

Hollanda örneğinde olduğu gibi, üreticilerin doğrudan tüketiciyle buluşabileceği yerel ve ulusal düzeyde dijital pazar alanları oluşturulmalı; vergi muafiyetleri ve bilişim altyapısı desteği sağlanmalıdır (FAO, 2023).

Aracı zinciri yapısal olarak azaltılmalı

Toptancı haller ve komisyonculuk sistemi yeniden düzenlenmeli; belediyelerin doğrudan üreticiden temin uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır (Başaran & Erdoğan, 2021).

Uzun Vadeli Reformlar (5+ Yıl- Yapısal ve Normatif Dönüşüm Hedefleri)

Adil fiyat ve alım garantisi yasası çıkarılmalı

Fransa’daki *Loi Egalim* örneğine benzer biçimde, çiftçilerin maliyetin altında satış yapmalarını engelleyen ve stratejik ürünlerde devletin alım garantisi sunduğu bir yasal çerçeve oluşturulmalıdır (OECD/FAO, 2024).

Özellikle üretici gelirlerinin bölgesel olarak büyük farklılık gösterdiği ve küçük üreticilerin pazarda rekabet edemediği Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi bölgelerde bu tür politikalar daha büyük bir gereklilik arz etmektedir. Şahin (2015), bu bölgelerde tarım politikalarının üretici refahını sağlamada yetersiz kaldığını ve gelir adaletsizliğini derinleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Kırsal altyapı ve eğitim yatırımları artırılmalı

Sulama sistemleri, tarla yolları ve kırsal enerji altyapısı güçlendirilmeli; sürdürülebilir ve iklim dirençli tarım uygulamalarına geçişi destekleyecek yayım faaliyetleri yaygınlaştırılmalıdır (Altieri vd., 2015).

Gıda egemenliği ulusal strateji belgesi yayınlanmalı

Gıda egemenliği, üretici hakları, çevresel sürdürülebilirlik ve gıdaya erişim hakkını bütüncül biçimde kapsayan bir strateji belgesi oluşturulmalı; bu belge, tarım ve gıda politikalarının yapım süreçlerine yön verici hâle getirilmelidir (Patel, 2009).

SONUÇ

Tarım sektöründe üretici kazanamazsa kırsal çöker, tüketici erişemezse kent nüfusu gıda güvencesizliği ile karşı karşıya kalır. Bu yalnızca ekonomik bir denklem değil; aynı zamanda toplumsal istikrar, gıda güvenliği ve gelecek nesillerin yaşam hakkı ile doğrudan ilişkilidir. Bugün Türkiye’de, bir kilo domatesin üretim maliyetini karşılayamayan çiftçi ile aynı domatesi almakta zorlanan kentli arasında görünmez ama giderek derinleşen bir uçurum oluşmuştur. Bu uçurum büyüdükçe yalnızca sofralar değil, sosyal barış ve demokratik denge de tehdit altına girmektedir.

Mevcut yapı, çiftçiyi üretimden uzaklaştırırken tüketiciyi de sağlıklı, güvenli ve yeterli gıdaya erişimden mahrum bırakmaktadır. Tedarik zincirinde biriken her aracı, hem üreticinin alın terinden hem de tüketicinin sofrasından çalmaktadır. Bu nedenle tarım, yalnızca desteklenmesi gereken bir sektör değil; yeniden tasarlanması gereken stratejik bir alandır.

Bugünün temel meselesi yalnızca fiyatları düşürmek değil, gıdada adaleti tesis etmektir. Bu adalet; kooperatifler, doğrudan satış kanalları, dijital platformlar, adil yasal düzenlemeler ve kapsayıcı sosyal politikalar yoluyla, üretici ile tüketici arasındaki yapısal bağı güçlendirmekle sağlanabilir. Bir toplumun sürdürülebilirliği yalnızca ekonomisinin büyüklüğüyle değil, gıdaya erişiminin ne kadar adil ve eşit olduğuyla ölçülür.

Bu çalışmanın temel savı açıktır:

Üretici kazanmadan gıda ucuzlatılamaz.

Tüketici korunmadan üretim sürdürülemez.

Her iki tarafın da kazanacağı bir denge mümkündür. Ancak bu dengenin kurulabilmesi, yalnızca ekonomik verimlilik politikalarıyla değil; aynı zamanda güçlü bir siyasal irade, kapsayıcı sosyal politikalar ve uzun vadeli yapısal reformlarla mümkündür. Çalışmanın bulguları, üreticilerin emeğinin ekonomik karşılığını alabileceği, tüketicilerin ise temel gıdaya makul koşullarda erişebileceği bir modelin inşa edilebilmesi için çok katmanlı müdahalelere ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, üretim girdilerine yönelik doğrudan destekler, aracılık zincirinin kısaltılması, kooperatiflerin güçlendirilmesi ve dijital pazar ağlarının yaygınlaştırılması, hem üretici hem de tüketici lehine işleyen bir sistem kurulabilmesinin öncelikli koşullarıdır. Dolayısıyla, tarımda “gelir-erişim ikilemi”nin aşılması; ekonomik, sosyal ve yönetsimsel bütüncül politikaların eşzamanlı olarak hayata geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Yayımlanmış Eserler

- Altieri, M. A., Nicholls, C. I., Henao, A., & Lana, M. A. (2015). Agroecology and the design of climate change-resilient farming systems. *Agronomy for Sustainable Development*, 35, 869-890. <https://doi.org/10.1007/s13593-015-0285-2>
- Başaran, B., & Erdoğan, S. (2021). Türkiye’de gıda tedarik zinciri ve kooperatifçilik. *Gıda Ekonomisi Dergisi*, 7(2), 45-60.
- Bayır, G. (2018). Türkiye’de tarımsal üretici örgütlenmesi ve kooperatifçilik sorunları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 215-232.
- Çakmak, E. (2022). Türkiye’de tarımsal ürünlerde çiftçi-tüketici fiyat farkının dinamikleri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 34-52.
- Ellis, F., & Biggs, S. (2001). Evolving themes in rural development 1950s-2000s. *Development Policy Review*, 19(4), 437-448. <https://doi.org/10.1111/1467-7679.00143>
- FAO. (2023). *The state of food and agriculture 2023 - Revealing the true cost of food to transform agrifood systems*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. <https://doi.org/10.4060/cc7724en>
- Friedmann, H., & McMichael, P. (1989). Agriculture and the state system: The rise and decline of national agricultures, 1870 to the present. *Sociologia Ruralis*, 29(2), 93-117. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1989.tb00360.x>
- Kapusuz, S. (2015). *Adil ticaret bilgisi, adil ticaret primi ödeme istekliliği ve adil ticaret bağlılığı ilişkisinde adil ticarete duyulan güvenin rolü: Türkiye örneği* (Yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi).
- Kılıç, D. (2022). *Kooperatifçilik yoluyla küçük ölçekli çiftçilerin güçlendirilmesi: Türkiye uygulaması* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi).
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781071878781>
- Nicholls, A., & Opal, C. (2022). *Fair trade: Market-driven ethical consumption*. Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446211526>
- OECD/FAO. (2024). *OECD-FAO agricultural outlook 2024-2033*. OECD-FAO Agricultural Outlook. <https://doi.org/10.1787/4c5d2cfb-en>
- Öztürk, M., & Yılmaz, S. (2023). Türkiye’de tarım politikalarının gıda enflasyonu üzerindeki etkisi. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 38(1), 45-62.
- Patel, R. (2009). Food sovereignty. *The Journal of Peasant Studies*, 36(3), 663-706. <https://doi.org/10.1080/03066150903143079>
- Pretty, J. (2008). Agricultural sustainability: Concepts, principles and evidence. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 363(1491), 447-465. <https://doi.org/10.1098/rstb.2007.2163>
- Sen, A. (1981). *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0198284632.001.0001>
- Şahin, R. (2015). *Tarım politikaları ve gelir dağılımı*. Tarım Ekonomisi Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Ziraat Odaları Birliği. (2023). *Çiftçi maliyet ve gelir raporu*. Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını.

İnternet Kaynakları

HLPE. (2020). *Food security and nutrition: Building a global narrative towards 2030*. HLPE Report 15. High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition (HLPE). <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/8357b6eb-8010-4254-814a-1493faaf4a93/content>

HLPE. (2023). *Reducing inequalities for food security and nutrition*. HLPE Report 18. High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition (HLPE). <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/3b32bc6c-b4e8-46b3-bdae-acc32afe222f/content>

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *2023-2027 tarımsal kuraklık strateji ve eylem planı*. <https://www.tarimorman.gov.tr/TRGM/Haber/441/2023-2027-Tarimsal-Kuraklik-Strateji-Ve-Eylem-Plani>

TEPAV. (2023). *Türkiye tarım sektörü: Eğilimler, zorluklar ve fırsatlar*. <https://www.tepav.org.tr>

TÜBA. (2024). *Sürdürülebilir gıda politikaları ve tedarik zincirleri*. <https://www.tuba.gov.tr/files/yayinlar/raporlar/TUBA-978-625-8352-20-7.pdf>

TÜİK. (2023). *Hanehalkı tüketim harcaması, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Tuketim-Harcamasi-2022-49690>

TÜİK. (2024a). *Tüketici fiyat endeksi (TÜFE), Haziran 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Haziran-2024-53616>

TÜİK. (2024b). *Tarım ürünleri üretici fiyat endeksi (Tarım-ÜFE), 2024 ilk yarı*. <https://data.tuik.gov.tr>